

نقش زمان در فهم قرآن

احمد ربانی خواه

انتشارات امیدمهر

بهار ۱۳۸۸

سرشناسه	ریانی خواه، احمد، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	نقش زمان در فهم قرآن / تألیف احمد ربانی خواه
مشخصات نشر	سبزوار: امید مهر، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	۲۵۶ ص -
شابک	۶-۵۵-۵۰۴۳-۶۰۰-۹۷۸-۴۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	کتابنامه: ص ۲۵۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	قرآن -- ترجمه -- فلسفه
موضوع	قرآن -- تحقیق
موضوع	تفاسیر
رده بندی کنگره	۱۳۸۸ BP ۷ ۲۲ / ۶۳ / ۸
رده بندی دیویی	۳۹۷ / ۱۴
شماره کتابشناسی ملی	۴۷۵۸۶۶۱

نقش زمان در فهم قرآن

انتشارات امید مهر

مؤلف: احمد ربانی خواه

ناشر: امید مهر

طرح جلد: طاهره فاضل نیا

نوبت چاپ: اول / بهار ۱۳۸۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

صفحه آرایشی: باغستانی، تلفن ۰۹۱۵ ۵۷۱ ۸۱۰۳

چاپ و صحافی: دقت

شابک: ۶-۵۵-۵۰۴۳-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۴۵۰۰۰ ریال

انتشارات امید مهر سبزوار: بازار ارم - طبقه همکف

تلفن: ۰۹۱۵۱۷۱۰۳۶۰ همراه ۰۵۷۱-۲۲۳۴۵۹۵

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹	پیشانی نوشت

فصل اول: کلیات

۱۷	طرح بحث
۱۸	بخش نخست: تحول در بستر زمان
۱۸	زمان
۲۲	عرف
۲۵	منشأ عرف
۲۶	اعتبار و جایگاه عرف
۲۸	کارکرد عرف
۳۰	ثابت و متغیر
۳۴	الف) خوردنی‌ها
۳۵	ب) رفتارهای شخصی
۳۵	ج) زکات
۳۶	د) خمس
۳۸	تحول معرفت دینی

بخش دوم: فهم قرآن.....	۴۵
امکان فهم قرآن.....	۴۶
دلایل فهم‌پذیری قرآن.....	۵۱
الف) قرآن از زبان قرآن و اهل بیت.....	۵۳
ب) فراخوانی عمومی قرآن به تفکر در کتاب الهی.....	۵۳
ج) سفارش‌های ائمه.....	۵۴
د) عرضه روایات بر قرآن.....	۵۴
و) گواهی تاریخ.....	۵۵
زیان قرآن.....	۵۸
چند وجهی بودن زیان قرآن.....	۶۱
مراتب فهم.....	۶۵
فهم قرآن از دریچه زمان.....	۶۹
شواهد و مستندات.....	۷۳
۱- تشابه کتاب تکوین و تشریع.....	۷۴
۲- تازگی قرآن در جاری دوران.....	۷۸
۳- فهمی دقیق از جری و تطبیق.....	۸۰
۴- مردم آخرالزمان در تعامل با قرآن.....	۸۵

فصل دوم: زمینه‌های تحول در برداشت از متون

طرح بحث.....	۸۹
بخش نخست: مبانی تحول فهم متون.....	۹۰
۱- مؤلف محوری، مخاطب‌نگری.....	۹۱

۲- پالایش پیش‌دانسته‌ها و پیش‌فهم‌ها	۱۰۰
۳- خردگرایی	۱۰۵
بخش دوم: اسباب تحول در برداشت از قرآن	۱۱۳
تحول تفاسیر در فراشد زمان	۱۱۳
عوامل تحول فهم قرآن	۱۱۸
۱- توجه به زمینه اجتماعی نزول قرآن	۱۱۸
۲- شبهات نو پدید زمان مفسر	۱۳۱
۳- اطلاعات و آگاهی‌های بیرونی مفسر	۱۳۵

فصل سوم: تفسیر روزآمد؛ مخالفان، موافقان، شرایط و مؤلفه‌های آن

طرح بحث	۱۴۷
تفسیر روزآمد از قرآن	۱۴۸
مخالفان و موافقان تفسیر روزآمد	۱۵۱
شرایط و مؤلفه‌های تفسیر روزآمد	۱۵۹
۱- علمی بودن	۱۶۰
الف) عوامل درون متنی	۱۶۱
ب) عوامل بیرون متنی	۱۶۹
۲- انتقال افق تاریخی عصر نزول	۱۷۲
۳- پاسخ به نیازها و رفع شبهات	۱۷۸
۴- اجتماع‌گرایی تفسیری	۱۸۲
الف) آزادی	۱۸۵
ب) وحدت	۱۸۸

۵ - نقد اندیشه دینی ۱۹۰

فصل چهارم: آسیب‌شناسی تفاسیر روزآمد

طرح بحث	۲۰۱
زمینه‌ها و بسترها	۲۰۱
۱- انتظار بشر از دین	۲۰۲
۲- دین اقلی و دین اکثری	۲۰۹
آسیب‌های فراروی تفاسیر روزآمد	۲۱۳
۱- عقل‌گرایی بی‌ضابطه	۲۱۵
زیست‌نامه سید احمدخان هندی	۲۱۸
تفسیر سیداحمدخان	۲۱۹
۲- علم‌گرایی شتاب‌زده	۲۲۵
مخالفان و موافقان روش علم‌گرایانه در تفسیر	۲۳۰
طنطاوی و تفسیر الجواهر	۲۳۱
فرجام سخن	۲۳۸
کتاب‌نامه	۲۴۳

پیشانی نوشت

ای دو جهان از قلمت یک رقم بی رقت لوح دو عالم عدم
در کف من شعله توفیق نه ره به نهان خانه تحقیق ده
شمع زبانم سخن افروز ساز شام من از صبح سخن روز ساز

قرآن به عنوان نظام‌نامه زندگی دنیا و ملاک سعادت عقبی، اصلی‌ترین منبع معرفت دینی مسلمانان است. تعالیم راهگشایانه این کتاب رسالت و انذار چراغی است فرا راه مسلمانان تا راه را مؤمنانه‌تر ببینند و در فراز و فرود تاریخ و حوادث آن به مدد هدایت‌ها و روشنگری‌های این معجزه جاوید نبوی ره به منزل مقصود برند. این همه در گرو فهمی صحیح از آموزه‌های قرآنی و تفسیری کارآمد است.

موضوع پژوهش

در هر علمی سه عامل مهم نقش‌آفرین است. موضوع، روش و غایت. عنوان این کتاب «نقش زمان در فهم قرآن» است. آن‌گونه که از عنوان این مجموعه پیداست، موضوع این نوشتار تبیین صحیح و نمایاندن جایگاه واقعی عنصر زمان در فهم و تحلیل آموزه‌های قرآنی و درآمدی برای روشمندسازی فهم آموزه‌های قرآنی و ارائه روشی کارآمد در برداشت از قرآن است.

اهمیت پژوهش

قرآن کریم که خطی نوشته میان دو جلد است به ترجمه و تفسیر نیاز دارد. قرآن خود زبان گفتن ندارد و این انسان‌ها هستند که می‌توانند از آن سخن بگویند.^۱ فهم قرآن و تفسیر آن از مشغله‌های دیرین دین پژوهان بوده است. اندیشمندان دین و پرده داران آیین از همان آغاز نزول قرآن بر آن بوده‌اند تا ایمان تقلیدی را به کمال تحقیق بیاریند و با تدوین راهکارهای استوار در فهم قرآن، مسلمانان را از بن بست فکری نجات دهند. اندیشمندان اسلامی با عنایت ویژه‌ای که به مبادی فهم قرآن مانند: علم لغت، صرف و نحو، دانش معانی، بیان و بدیع و دیگر علوم قرآنی داشته‌اند از نقش‌آفرینی عنصر زمان نیز غفلت نورزیده و آن را در فهم آموزه‌های قرآنی به کار بسته‌اند.

قرآن‌پژوهان با همین دغدغه به جمع و تبویب روایات اسباب النزول و گزارش‌های تاریخی مربوط به این حوزه پرداخته‌اند. آنان با این هدف که متن قرآن را باید در پرتو واقعیات فضای اجتماعی نزول آن فهمید به این کار مهم اقدام نموده‌اند. تلاش ایشان دلیلی بر اهمیت نقش زمان در فهم قرآن است. اما این نقش به همین مقطع محدود نمی‌شود. در فراز و فرود تمدن اسلامی مفسران آگاه و دردمندی پا به عرصه گیتی نهاده‌اند که با توجه به فضای فکری، فرهنگی و معیشتی خویش، درمان دردهای خود و هم‌عصرانشان را از قرآن طلب نموده‌اند. همچنین از اندوخته‌های علمی و معرفتی‌ای که از پیشینیان به ارث برده‌اند برای رفع نقص از فهم بشری بهره گرفته و نکات تازه‌ای از آیات قرآن استنباط نموده‌اند. هم از این روست که مفسر معاصر، مرحوم طالقانی، می‌نویسد: «این پیشرفت زمان و علم است که می‌تواند اندک

اندک از روی بواطن و اسرار قرآن پرده بردارد^۱. هر چند این واقعیت را نمی‌توان از نظر دور داشت که تلاش برخی از این مفسران با شکست‌ها و ناکامی‌ها و گاه نواقص و اشتباهاتی همراه بوده است.

پیشینه پژوهش

تأثیر عامل زمان در فهم قرآن از جمله مسائل دیرپایی است که از همان آغاز نزول قرآن مدنظر اندیشمندان اسلامی بوده است. هر چند توسعه مفهومی و حوزه کاری این موضوع در ابتدا به اسباب نزول آیات و تبیین فضای شکل‌گیری پیام قرآن محدود بود، ولی در طول تاریخ، اندیشه اسلامی در مسیر صیانت از اصل خاتمیت دین و جاودانگی قرآن، بر تدبیر پیوسته در قرآن و تلاش برای ارائه فهمی از آن متناسب با نیازهای هر عصر پافشاری نمود.

گرچه نگاشته‌های مدوّن در موضوع زمان و نقش آن در فهم قرآن تاکنون به رشته تحریر درنیامده است، ولی رگه‌هایی از آن هم در کتاب‌های علوم قرآنی و هم در برخی کتاب‌های تفسیری قابل رؤیت است. بحث از اسباب نزول آیات از یک سو و سخن از «بینة مفسر»؛ یعنی، فضای فکری - فرهنگی و اجتماعی زمان مفسر از سوی دیگر تأکیدی بر این موضوع است.

برخی اندیشمندان معاصر در نگاشته‌های خود با تأکید بر ارائه فهمی روزآمد از قرآن به روشمند سازی این فرایند و نقد کاستی‌های موجود در این روش پرداخته‌اند. بنت الشاطی در کتاب *القرآن والتفسير العصري*، عبدالمنعم النمر در *علم التفسير*، ذهبی

۱ - طالقانی، سید محمود، برتوی از قرآن، چاپ دوم، شرکت سهامی انتشار، [بی‌تا]، ج ۱.

در التفسیر و المفسرون و دیگر اندیشمندانی که در زمینه رویکردهای تفسیری در قرون معاصر سخن رانده‌اند، به موضوع زمان و نقش آن در فهم قرآن پرداخته‌اند، اما نمی‌توان گفت که ایشان به طور مستقیم در این باب سخن گفته یا نظریه‌پردازی کرده باشند. کتاب قرآن و تفسیر عصری به خامه قرآن‌پژوه معاصر آقای سید محمدعلی ایازی نخستین تألیف به زبان فارسی است که زوایایی از این موضوع را بازتابانده است.

روش پژوهش

این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با مطالعه کتاب‌های مختلف علوم قرآنی، تفسیر و تاریخ انجام گرفته است. در هر بخش از تحقیق به مناسبت موضوع از نوشته‌های فلسفی و علمی نیز استفاده شده است، ولی اهتمام نگارنده بر آن بوده که سخن بیشتر به اندیشه‌های تفسیری مفسران مستند باشد تا دیگر منابع.

هدف پژوهش

پژوهش حاضر در پی اثبات این مطلب است که اولاً: متنی چون قرآن که در یک فضای فکری و فرهنگی خاص و با مخاطبانی ویژه در شبه جزیره عربستان نازل شده با اتخاذ چه روش‌های قابل فهم است؟ ثانیاً: این فهم و معرفت چگونه می‌تواند برای مخاطبان عصرها و نسل‌های دیگر مبنای عمل واقع شود؟ این نوشتار در صدد دستیابی به راهکارهایی برای تطبیق آموزه‌های دینی مطابق با نیاز هر دوره است و پیشنهاداتی را برای ارائه تفسیری از قرآن مطابق با انتظارات مسلمانان از دین عرضه می‌کند. در سایه این پژوهش درمی‌یابیم که تأثیر زمان در فهم قرآن بیان مؤکد یک حق است نه تأکید مشدد یک امر.

سامانه پژوهش

نوشتار حاضر در چهار فصل سامان یافته است. در نخستین فصل که خود از دو بخش تشکیل شده است تعریف لغوی و اصطلاحی زمان و عرف به بیان آمده و از ثبات و تغییر آموزه‌های دینی و تحول معرفت دینی مسلمانان از آموزه‌های دین سخن گفته شده است. در بخش دوم این فصل به امکان فهم قرآن، دلایل فهم‌پذیری قرآن، زبان قرآن، مراتب فهم قرآن و شواهدی از قرآن و حدیث و عقل بر زمانمند بودن فهم قرآنی پرداخته‌ایم.

در فصل دوم در دو بخش به مبانی تحول فهم متون و اسباب تحول در برداشت از قرآن اشاره شده است. در مبانی تحول فهم متون از خردگرایی و تنقیح پیش‌فهم‌ها و ... سخن گفته‌ایم و توجه به زمینه اجتماعی نزول قرآن، شبهات نوپدید زمان مفسر و اطلاعات و آگاهی‌های بیرونی مفسران را به عنوان اسباب تحول در برداشت از قرآن برشمرده‌ایم.

در سومین فصل این پژوهش، با ارائه تعریفی از تفسیر روزآمد دیدگاه‌های مخالفان و موافقان این رویکرد را مطرح کرده و برخی ویژگی‌های تفاسیر روزآمد را بیان نموده‌ایم.

آخرین فصل این نوشتار به نواقص و اشکالات تفاسیر روزآمد اختصاص یافته است. در این فصل با تبیین انتظار بشر از دین و حداقلی یا حداکثری بودن آموزه‌های دینی به دو مورد از اشکالات تفاسیر روزآمد اشاره نموده‌ایم. عقل‌گرایی بی‌ضابطه و علم‌گرایی شتابزده در برخی تفاسیر از مواردی است که در این پژوهش به اختصار بررسی شده است.

یادآوری و سپاس

در این مقام یادکرد دو نکته ضروری است:

نخست اینکه آنچه در این نوشتار به عنوان نظر تفسیری بیان می‌شود لزوماً مباحث مطرح شده در تفاسیر نیست، بلکه فراتر از آن است. در این زمینه از هرگونه اندیشه تفسیری که در سخنرانی، مقاله یا مصاحبه‌ای انعکاس یافته، استفاده شده است. دوم اینکه در مواردی انگشت‌شمار داوری درباره درستی یا نادرستی برخی نظرات تفسیری مسکوت مانده است. این بدان جهت است که نگارنده در مقام پذیرش یا رد یک نظر نبوده، بلکه تنها به جنبه معرفت‌شناسانه آن نظر داشته است. نیز خاطر نشان می‌سازد که در ترجمه آیات قرآن از ترجمه استاد محمد مهدی فولادوند استفاده شده است.

در پایان نگارنده از بذل توجه، هدایت‌های فکری و دلسوزی‌های علمی استاد ارجمند جناب آقای دکتر سید کاظم طباطبایی و استاد گرانمایه حجت‌الاسلام جناب آقای نقی‌زاده سپاسگزار است.

از خداوند متعال مسئلت دارد تا توفیق پیمودن راهی را که آغاز کرده است به نگارنده عطا فرماید.

بته و کرم